

FORÆLDEDE ANGLICISMER I DANSK

Af Knud Sørensen (Højbjerg)

Når man beskæftiger sig med engelske lån i dansk og inddrager det diakroniske perspektiv, støder man uvægerligt på en række anglicismer, der fandtes i dansk engang, men som enten er helt forsvundet eller er blevet omdannet. Det er disse forældede lån, der skal behandles her. Men lad mig allerede indledningsvis slå fast, at forældelse er et vanskeligt begreb at arbejde med. Hvem afgør, om et ord eller udtryk er forældet? Ja, det gør den enkelte sprogbruger for sit eget vedkommende, og her spiller alder og graden af belæsthed en rolle. Derfor er der ikke altid enighed mellem forskellige sprogbrugere om, hvorvidt et ord er forældet eller ej. Et noget sikrere kriterium for et ords forældelse har vi i oplysninger i de ordbøger, der registrerer en given tidsalders sprogtilstand, for de er i reglen udarbejdet af et hold af leksikografer, hvis samlede sproglige erfaring kommer ordbogen til gode. For moderne dansks vedkommende tænker jeg her på Nudansk ordbog.

Lad mig illustrere med et par personlige eksempler. I min barndom, da jeg var omkring 10 år - dvs. i slutningen af 30'erne - kendte vi drenge i København adjektivet *nars*, *nejs* 'udmærket' og substantivet *bob(s)* 'penge' (uden at vi i øvrigt vidste, at disse ord stammede fra engelsk). *Najs* er fra *nice*, og *bob(s)* kommer fra det engelske slangudtryk *bob* for 'shilling'. De kan belægges med litterære eksempler. Klods-Hans fra 24.10.1919 har: 'Du Kresjan, jeg har en *nejs* Ide.' Og fra Nis Petersens *Spildt mælk* (1934:46) kan man anføre: 'kunde du tænke dig at laane mig et par *bob*?' Som tilhørende den ældre generation kender jeg disse ord, men jeg har flere gange konstateret, at de unge ikke kender dem, og de er ikke medtaget i Nudansk ordbog. (Hvis man derimod slår op under *najs*, *nejs* i Brüels og Niels Åge Nielsens Fremmedordbog, bliver man henvist til den engelske form *nice*, som jeg nu ikke er stødt på i moderne dansk).

Man er altså på et noget sikrere grundlag, hvis man støtter sig til ordbogsoplysninger end til enkeltpersoners viden, og ordbøger er jo det eneste, man kan ty til for svundne perioders vedkommende. Jeg har gjort udstrakt brug af ODS, men har tit følt savnet af tilstrækkelig historisk dokumentation; det hjælper noget, efterhånden som supplementsbindene udkommer.

Det er almindelig kendt, at den helt store invasion af anglicismer har vi oplevet i de sidste 50 år, og Peter Skautrup har gjort os opmærksom på, at de engelske lån er sparsomme før ca. 1870. Men nogle er der dog, og af dem er der igen nogle, der har haft en begrænset levetid i dansk. Lad os først se på et par eksempler fra det 18. århundrede. I Holbergs *Don Ranudo* (III.6) siger en person: 'Jeg laante 2000de Rosenobler ud til en god Ven i Dag.' Her har vi det engelske *rosenoble*, der betyder 'en engelsk guldmønt med en rose indpræget'; både det engelske og det danske ord er for længst gået i glemmebogen. I 1749 kunne man i Berlingske Tidende læse: 'I gaar var Kongen i Parlamentet, for at give sit Samtykke til nogle aarlige Bills.' Det drejer sig om den engelske konge, og *bill* 'lovforslag' kunne bruges her og senere om lovgivningsforhold i England og Amerika. (I øvrigt er det første og eneste eksempel på ordet *lovforslag*, som gives af ODS, fra Grundloven af 1849). Et andet eksempel på et forældet ord fra denne periode er substantivet *singsang*. Det er sandsynligvis det engelske *singsong*, der ligger til grund for ordet, som er belagt fra 1796 i betydningen 'ensformig, indholdsløs sang; monoton, syngende taleform' (ODS) i et eksempel som 'søvnbringende, aandræbende Singsang'. Selv om ODS har et senere eksempel fra 1903, vil jeg skønne, at ordet er forældet.

Går vi frem til det 19. århundrede, vokser eksemplerne på forældelse. Fx støder vi på ordet *rout* [raʊd], som betyder 'et fint aftenselskab'. For året 1836 kan vi notere eksemplet: 'Den 1ste Januar var Rout hos Prinds Ferdinand. Forinden Souperen gaves der 3 Tableauer.' Dette lån er helt forældet, og det engelske *rout* er på vej til at blive det i denne betydning. - Når man som barn læste Dickens i oversættelse, mødte man ordet *negus* 'en drik, hvis hovedbestanddel er varmt vand og vin, tilsat sukker og forsk. krydderier' (ODS; efter drikkens engelske opfinder, Francis Negus, død 1732). Men ordet er nu lidt ældre i dansk end Dickens. Første citat i ODS er fra J.C. Tode. ca. 1800: 'Efter en Vandring i vaad Luft ... bereder hun ham en Bolle Negus, af den ærværdige Rhinskviin, med ristet Brød, Sukker og Vand.' - Fra begyndelsen af 19. århundrede stammer *livbåd*, kalkeret over *lifeboat* 'redningsbåd', og dette sidste har for længst fortrængt oversættelseslånet.

I nogle tilfælde kan det være lidt vanskeligt at erkende den engelske kilde til en anglicisme, medmindre man har kendskab til den måde, det engelske sprog har udviklet sig på. Lad os se på ordet *indpisker* 'en person, der holder disciplin i et politisk parti'. Det er en gengivelse af, hvad der i det 19. århundrede hed *whipper-in*. Dette ord findes stadig på moderne engelsk, men kun i betydningen 'pikør'; skal man i dag tilbageoversætte *indpisker* til engelsk, bliver det ved

formen *whip*, som i øvrigt også nu kan findes brugt på dansk om engelske forhold. - Ordet *muffedise*, der jo stadig er levende, stammer fra et *muffetee*, der i dag næsten er gået af brug. Spejderbevægelsens *ulveunge* er en oversættelse af *wolf cub*, men dette udtryk er, siden det gav stødet til den danske oversættelse, blevet afløst af *cub* eller *cub scout*. - Udtrykket *sætte en stopper for* er formentlig dannet over det engelske udtryk fra det 19. århundrede *put a stopper on* (*stopper* er egentlig 'glas- el. gummiprop'), der nu er forældet og er blevet erstattet af *put a stop to*. I sådanne tilfælde er det engelske udtryk, der i sin tid dannede grundlag for et lån på dansk, gået af brug eller er blevet ændret, mens lånet optræder i uændret form.

I andre tilfælde kan der spores en tydelig tendens til fordanskning af lånene, en (måske ubevidst) bestræbelse på at indpasse anglicismen så godt som muligt i det danske sprogsystem. Der er stor konkurrence mellem direkte lån og oversættelser (sml. eksempler som *airbag* - *ratpude*, *entertainer* - *underholder*, *egghead* - *æggehoved*), men i nogle tilfælde er det klart oversættelsen, der har sejret. Hvad der tidligere i dette århundrede blev betegnet som en *hearing*, er nu helt fortrængt af *høring*, og tilsvarende forholder det sig med fodboldudtrykket *corner* over for *hjørne*. Endnu i 1933 kunne man støde på formen *attaché-case*, men få år efter (i 1941) dukker den nu brugelige form *attachétaske* op. Lige efter 1945, da De forenede Nationer blev dannet, var det almindeligt at henvise til denne organisation med forkortelserne *UN* eller *UNO*, men nu er forkortelsen *FN* vist enerådende. Jeg kan supplere disse eksempler med et, der vedrører udtalen. For en 40 år siden var udtalen ['panøldisgu'fo'n] den almindelige, men den er nu blevet fortrængt af [pa'ne'ldisgu'fo'n].

Der kan ganske vist anføres modeksempler mod denne fordanskningstendens (som måske er hovedtendensen). I begyndelsen af det 20. århundrede optrådte fodboldudtrykket *bagmand*, men det blev jo (i denne betydning) afløst af *back*. Formen *boykottere*, der vidner om en bestræbelse på at indpasse infinitiven i en almindelig dansk låneordstype (sml. *implementere* og *servicere*), er ikke slået an - det hedder *at boykotte*. - Det sidste eksempel leder tanken hen på to konkurrerende former, der vist begge er blevet forældet eller er godt på vej til at blive det. Engelsk *to humbug* betyder 'narre, lave fup med', og det fremkaldte i begyndelsen af dette århundrede både *at humbugere* og *at humbugge*. I et eksempel fra 1911 (en oversættelse fra engelsk) hedder det: 'jeg lader mig ikke humbugere ud af min lovlige Ejendom', og den konkurrerende form kan belægges med et citat fra 1903: 'et (*saadant*) Tidsskrift ... kan da umuligt lade sig humbugge til den Grad.'

Hvad angår de anglicismer, der engang fandtes, men som nu er gået af brug, er det nærliggende at stille spørgsmålet: Hvorfor skete det? Men det er et spørgsmål, som nok kun delvis kan besvares. Foretager vi en grov opdeling af forældelserne i to grupper, kan vi for det første operere med de forsvundne ord, der blev brugt til at betegne fænomener, som selv i mellemtiden er forsvundet, og for det andet med alle de andre.

Om den første gruppe forekommer det rimeligt at sige, at der ikke er noget mærkeligt i, at et fænomen, som ikke længere eksisterer, heller ikke behøver nogen betegnelse (bortset fra i historiske sammenhænge). Her er et par eksempler på forsvundne fænomener og ord.

En *bit* var ifølge Lov nr. 49 af 1904 en mønt på de dansk-vestindiske øer. Loven siger: 'Regningsenheden i det dansk-vestindiske Møntsystem skal fremtidig være en Franc. En Franc deles i 100 Bit.' Engelsk *bit* er betegnelsen for en lille mønt.

Mon der længere fremstilles smørerstatning på vore breddegrader? Det var imidlertid tilfældet for 100 år siden under betegnelsen *butterine*. Jeg citerer fra Rigsdagstidende 1884/85, s. 491: 'fremmede Smørproducenter ... sælge Butterine i danske Smørfjerdinge og som dansk Smør.'

Til cyklismens barndom, også for ca. 100 år siden, hører fænomenet og ordet *cushion-ring*, fra *cushion-tire*, der betyder 'cykelring af gummi med luftkanal, opfundet i England 1889; overgangsform mellem de massive ringe og luftringe med slange og dæk' (ODSS). Et citat, der beskriver forholdene i 1891, lyder: 'Samme år blev jeg cyklist. Det var det år hvor cushion- og luftringe begyndte at komme frem.'

Vi kan nok omtrent regne ud, hvad en *bugsprætter* er. Dette ord med de makabre associationer skyldes en aldrig fanget engelsk morder, kaldet Jack the *Ripper*, som huserede i London i 1888. I et brev fra Jeppe Aakjær fra 1890 hedder det: "jeg blir aldrig dygtig til at stikke Folk ihjæl (:som soldat); jeg mangler denne "Jack Bugsprætterske" Forsorenhed."

Lad os sluttelig vende tilbage til *humbug*, men denne gang substantivet, der i hvert fald indtil for nylig kunne bruges om 'et "forlorent" halstørklæde (slips) med permanent bunden sløjfe; spec. om et saadant, der udfylder næsten hele udskæringen i vesten' (ODS) i øvrigt en pseudoanglicisme. Ordbogens første eksempel er fra 1884, og jeg har selv fundet et citat fra en erindringsbog, der udkom i 1985: 'Skjorten forlængedes foroven med en løs knækflip og en slags sort slips, bredt, kaldet et "humbug".' (Kjeld Philip. *Dengang i Pilestræde*:39).

I den anden gruppe optrådte der i første halvdel af det 20. århundrede nogle ord, som nu er uddøde, medens de begreber og fænomener, de betegnede, stadig er lyslevende. Der er *ca'canny*, et skotsk engelsk udtryk, der egentlig betyder 'køre forsigtigt', men som i politisk sprogbrug refererer til 'det at arbejde langsomt, forsættigt formindske arbejdsydelsen (især som kampmiddel brugt af arbejdere)'. Her er et eksempel fra Salmonsens: "Ca'canny taler man om, naar Arbejderne forsættelig formindsker deres Arbejdsintensitet for derved at paaføre Arbejdsgiveren et økonomisk Tab." Udtrykket kendes ikke mere i dansk, men fænomenet eksisterer stadig og bliver betegnet på forskellig måde: ved en *arbejd-langsomt aktion*, en *go-slow aktion* eller en *slowdown*.

I første halvdel af århundredet brugte man *cinema*, der nu er vejet for *biograf(teater)*, bortset fra i forbindelserne *cinemascope* og *art-cinema*, hvilket sidste konkurrerer med *kunstbiograf*. Vi har stadig ordet *tramp* i betydningen 'fragtbåd'. Det engelske ord betyder egentlig 'vagabond', og denne, den oprindelige betydning var endnu levende i hvert fald i 20'erne; sml. et citat fra 1921: "Den Velsignelse, det er at strække sig ... forstaar kun en Soldat, en Tramp eller en Opdagelsesrejsende." Der var endvidere udtrykket på *tramp(en)* 'ude at vagabondere', som i Karl Larsens 'En Københavner paa Trampen' (*De, der tog hjemmefra* II, 1912:135).

I radioens barndom brugte man verbet *broadcaste* om at udsende i radioen, konkurrerende med *rundkaste*, der kan være en gengivelse af det engelske udtryk, måske også påvirket af tysk *rundfunken*. I samme periode kunne verbet *sporte* optræde - sml. et citat fra 1922: "I min Tid diskuterede vi, nu spotter de." Noget senere dukker et verbum op, som heller ikke har vist sig levedygtigt, og som jeg vil betegne som en indirekte anglicisme, da ordet ikke modsvares af et engelsk verbum med samme betydning. Det er at *bridge* for 'at spille bridge': "Jeg skal bridge i Aften." (Politiken 1942).

Lad mig slutte med et citat fra Jacob Paludan. Han siger (i *Torden i Syd*, 1932:312): "Skibene blev dazzelemalede - camouflerede. Smukke, lyse Skibe blev spættede som Firben, og Sproget fik et nyt Ord." Ja, spørgsmålet er jo, om sproget fik et nyt ord, for det var nok et ord, som aldrig slog an. Men hvorfor ikke? Og hvorfor blev de andre ord, jeg har nævnt, udskiftet? Det eneste, der kan siges, er vel, at de af en eller anden grund er gået af mode.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1997

SPROG OG LÆSEPROCES

Af Rita Therkelsen (Roskilde Universitetscenter)

I denne artikel vil jeg skitsere hvilke muligheder jeg kan se at mediationsteorien¹ som analyse-ramme åbner for, i forhold til de beskrivelser af dysleksi og årsager til dysleksi som findes. Generelt kan det siges at fænomenerne og symptomerne er kendte og beskrevet. Det er forklaringsmodellen, analyserammen, der er anderledes.

Jeg taler om det som John Maul (Maul 1990) kalder for de kritiske forudsætninger for læseindlæring - og herunder om de kritiske forudsætninger som udspringer af 1) sprogevn. dvs. talt sprog, og 2) evnen til grafisk afkodning, dvs. afkodning af og nedskrivning af stregen.

Jeg vil argumentere for 1) at der findes en overset gruppe dyslektikere og børn med læsevanskeligheder som har problemer med betydningsanalysen af talt sprog, og 2) at der skal et mere finmasket net til for at diagnosticere de læse- og skrivevanskeligheder som udspringer af problemer der kan henføres til evnen til grafisk afkodning og nedskrivning af stregen.

Den mere finmaskede analyseramme som mediationsteorien kan levere, betyder blandt andet at jeg kan blande mig i den stående kontrovers mellem tilhængere af at læse i ordbilleder og tilhængere af at læse lyde.

Mediationsteorien - den kliniske metode

Mediationsteorien startede i Frankrig, Rennes, i begyndelsen af 60'erne som et samarbejde mellem en neurolog, Olivier Sabouraud, og en lingvist, Jean Gagnepain. Mediationsteorien har nu udviklet sig til en omfattende sammenhængende epistemologi (se Gagnepain 1982 og 1992). I denne artikel har jeg brug for 2 af mediationsteoriens 4 planer, nemlig tegnmodellen og værktøjsmodellen

Jean Gagnepain og Olivier Sabouraud forskede i afasi for at udvikle sprogteori, altså det videnskabelige begrebsapparat. Deres udgangspunkt var overordnet at det er gennem de sproglige sammenbrud man kan finde ud af hvordan den normale sprogevn fungerer, det er

¹ Mediationsteorien er nærmere beskrevet i min ph.d.-afhandling, Therkelsen 1996.